

پیشگیری از فساد اقتصادی در پرتو اعمال حکمرانی مطلوب بر منافع نفت و گاز

مریم زادخوست^۱، کارن روحانی^{۲*}، علیرضا داداش زاده^۳

چکیده

زمینه و هدف: از شاخص‌های مهم حکمرانی مطلوب مقابله با فساد و از جمله فساد اقتصادی است که اعمال حاکمیت نامطلوب بر منابع نفت و گاز ممکن است منجر به بروز آن گردد. بر این اساس در این مقاله به دنبال بررسی این امر هستیم که اعمال حاکمیت مطلوب بر منابع نفت و گاز چگونه منجر به پیشگیری از فساد اقتصادی می‌گردد؟

روش: پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و به لحاظ گردآوری اطلاعات به روش اسنادی و از طریق مطالعه قوانین و منابع معتبر انجام شده و اطلاعات به دست آمده به صورت توصیفی-تحلیلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

یافته‌ها و نتایج: دکترین حکمرانی مطلوب اقتضاء دارد که عرصه عمومی مبتنی بر مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، پاسخگویی، بهره‌وری و عملکرد مؤثر اداره شود و این امر به طور ویژه از بروز فساد اقتصادی جلوگیری می‌کند. پیشگیری از جرائم اقتصادی در خصوص حاکمیت بر منابع نفت و گاز در شکل پیشگیری کیفری و غیرکیفری قابل تصور می‌باشد. در بعد پیشگیری کیفری قوانین متعددی به جرم‌انگاری موارد مختلف فساد اقتصادی پرداخته‌اند. پیشگیری غیرکیفری نیز شامل پیشگیری اجتماعی و وضعی است که در پیشگیری اجتماعی اقدامات آموزش محور و استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی و در پیشگیری وضعی محدودیت در تنظیم قراردادهای نفتی و نظارت و کنترل رسمی می‌تواند در پیشگیری از فساد اقتصادی در حوزه نفت و گاز مؤثر باشد.

واژگان کلیدی: پیشگیری، فساد اقتصادی، اعمال حاکمیت، منابع ملی، نفت و گاز

۱. دانشجوی دکتری، گروه حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران.

۲. عضو هیات علمی گروه حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران. karanrohani@yahoo.com

۳. عضو هیات علمی گروه حقوق، واحد قائمشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائمشهر، ایران.

مقدمه

با توجه به توسعه روز افزون حقوق بین الملل، در پرتو معاهدات بین المللی، دولت‌ها به دنبال ایجاد نظامی نوین بودند. به طور ویژه با اعلامیه هزاره و پس از آن انتشار اهداف توسعه پایدار و برنامه توسعه سازمان ملل شاهد بودیم. (الیوت^۱، ۲۰۱۳: ۱۶) لذا می‌توان گفت رویکرد حقوق بشری به توسعه مفهومی است که در چند دهه اخیر به مرور در اعلامیه‌ها و اسناد بین المللی گوناگون توسعه پیدا کرده و باعث تحول در شکل حکمرانی گردیده است. (حبیب زاده و سیفی، ۱۳۹: ۷)

مقدمه اعلامیه جهانی حق بر توسعه با بیان «با یادآوری حق مردمان برای اعمال، به پیروی از ماده‌های مربوطه هر دو میثاق بین المللی حقوق بشر، حاکمیت کامل و همه جانبه بر تمامی ثروت و منابع ملی خود»، به این امر اشاره دارد که حاکمیت بر منابع ملی از جمله نفت و گاز حق مردم بوده و دولت‌ها به نمایندگی از مردم باید حق اعمال حاکمیت بر این منابع را دارند. بر این اساس شاهد تحول در حکمرانی و شکل‌گیری حکمرانی مطلوب هستیم.

در حکمرانی مطلوب صاحبان اصلی قدرت مردم هستند و به جای پرداختن به کارآمدی و توانمندی دولت از طریق حجم و اندازه آن به نوع رابطه مردم و حکومت توجه می‌شود و رابطه نادرست شهروندان و حکومت‌کنندگان را از دلایل عدم توسعه اقتصادی می‌دانند. پاسخگویی دولت به شهروندان، نبودن فساد، اقدام به اصول مردم‌سالاری، اعتماد عمومی، حق انتخاب و به حداکثر رساندن بهزیستی عمومی از ویژگی‌های اصلی حکمرانی مطلوب به شمار می‌رود. (جلیل خانی، ۱۳۸۶: ۹)

از شاخص‌های مهم حکمرانی مطلوب مقابله با فساد است که البته فساد می‌تواند در اشکال مختلفی ظاهر گردد. از جمله اشکال فساد، اعمال حاکمیت نامطلوب بر منابع نفت و گاز ممکن است منجر به بروز آن گردد. بر این اساس در این مقاله به دنبال بررسی این امر هستیم که اعمال حاکمیت مطلوب بر منابع نفت و گاز چگونه منجر به پیشگیری از فساد اقتصادی می‌گردد؟

مبانی نظری

ژان بدن حاکمیت را اقتدار مطلق بر دولت - ملت نامید (قاضی، ۱۳۸۴، ۲۴) اما به مرور این اندیشه تعدیل یافته و از قالب حکمرانی مطلق خارج شده و شکل حکمرانی مطلوب گرفته است. بر این مبناء تعاریف متعددی از حکمرانی مطلوب ارائه شده است.

کمیسیون حکمرانی جهانی، بهترین تعریف را بیان کرده است: «حکمرانی مجموعه‌ای از روش‌های گوناگون افراد و نهادهای عمومی و خصوصی است که امور مشترکشان را اداره می‌کند. حکمرانی فرآیندی پیوسته است که از طریق آن، منافع متضاد یا متنوع تطبیق می‌یابد و کن‌های همکارانه انهام می‌شود. حکمرانی، نهادهای رسمی و نهادهایی است که برای اعمال تمهیدات، قادر یافته است. همچنان تمهیدات غیررسمی را شامل می‌شود که افراد و نهادها درباره آن توافق کرده‌اند یا درک می‌کنند که وجود آن‌ها به نفعشان است. (گاردینر^۱، ۲۰۰۲: ۲۸) در میان تعاریف درباره حکمرانی، تعریف کافمن و همکاران که از کارشناسان بانک جهانی هستند و شاخص‌هایی را نیز براساس آن، برای سنجش حکمرانی بیان کرده‌اند، حائز اهمیت است؛ زیرا در بسیاری پژوهش‌های کمی از شاخص‌های آن‌ها استفاده می‌شود. آن‌ها حکمرانی را سنت‌ها و نهادهایی تعریف کرده‌اند که براساس آن، اقتدار در یک کشور اعمال می‌شود. این مجموعه عبارت است: ۱- فرآیندی که براساس آن حاکمان انتخاب می‌شوند، بر آن‌ها نظارت می‌گردد و تغییر می‌کنند؛ ۲- ظرفیت حکومت برای اینکه سیاست‌های درست را به گونه‌ای کارآمد تدوین و اجرا کند؛ ۳- احترام شهروندان و مردم به نهادهایی که تعامل اقتصادی و اجتماعی میان آن را اداره می‌کند. (کافمن^۲ و دیگران، ۱۹۹۱: ۱) هر اندازه حاکمیت قانون بیشتر و دستگاه قضایی کارآمدتر و میزان مشارکت در یک کشور بیشتر باشد، حکمرانی در آن کشور بهتر است. بانک جهانی، حکمرانی مطلوب را براساس شش ویژگی صدا و پاسخگویی، بی‌ثباتی سیاسی و خشونت، اثربخشی دولت: کارآمدی دولت در انجام وظایف محوله، بار مالی مقررات: مقررات اضافی و هزینه‌های آن، حاکمیت قانون و فساد تعریف می‌کند. (کافمن، ۲۰۰۶: ۴)

سازمان ملل متحد نیز حکمرانی را اینگونه تعریف می‌کند: "حکمرانی مجموعه‌ای از اقدامات فردی و نهادی، عمومی و خصوصی برای برنامه‌ریزی و اداره مشترک امور است و فرآیند مستمری از ایجاد تفاهم میان منافع متفاوت و متضاد است که در قالب اقدامات مشارکتی و سازگار حرکت

می‌کند و شامل نهادهای رسمی و ترتیبات غیررسمی و سرمایه اجتماعی شهروندان است. (همان، ۵)

چیامبو معتقد است فارغ از موضوع تدبیر امور شرکتی، واژه حکمرانی برای بحث درباره دو موضوع مرتبط استفاده می‌شود. نخست، همه جنبه‌های شیوه اداره یک ملت که نهادها، سیاست‌ها، قوانین، مقررات، فرآیندها و ساز و کارهای نظارتی را شامل می‌شود و دیگری، مجموعه فرهنگ و ایدئولوژی مرتبط با حکمرانی، یعنی ارزش‌ها، فرهنگ، سنت‌ها و ایدئولوژی‌هایی که در حوزه حکمرانی وجود دارد. (چیامبو^۱، ۲۰۰۳: ۷۹)

بالند، موانی و رایبسون نیز بیان نموده‌اند که هدف آن‌ها از کاربرد واژه حکمرانی، دو چیز است. نخست، تفسیری وسیع از پیوندهای میان نهادهای سیاسی جامعه که نه تنها قانون اساسی و نظام انتخاباتی، بلکه دیگر عوامل تأثیرگذار بر قدرت سیاسی افراد و گروه‌ها، مانند توانایی حل مشکلات کنش جمعی، استفاده از ارتباطات و حتی سلاح گرم را نیز شامل می‌شود. دوم اینکه، حکمرانی بیانگر اجرای تصمیم‌های جمعی نیز است که ظرفیت دولت و توانایی دولت به اجرای منسجم و کارآمد سیاست‌ها و میزان و آثار فساد را شامل می‌شود. (اوچل^۲، ۲۰۱۲: ۱۰)

واژه حکمرانی مطلوب ابتدا در بعد اقتصادی در دستور کار مجامع بین‌المللی قرار گرفت و به عنوان پیش شرط کمک‌های توسعه از جانب مؤسسات بین‌المللی به کشورهای در حال توسعه و فقیر مطرح و بعدها بعد سیاسی نیز به آن افزوده شد. تعاریف دهه‌های اخیر حکمرانی مطلوب شامل دموکراتیزه کردن سیاست (شامل انتخابات، پاسخ پویو حقوق بشر) و آزادسازی اقتصادی بوده است. اکنون رویکردها و نگاه تازه مجامع جهانی و سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان ملل متحد، رویکردی انسانی و نرم‌افزاری است. هدف برنامه توسعه ملل متحد از تعریف و تعیین ویژگی‌های حکمرانی این است که مردم در جامعه‌ای با حکومت خوب زندگی کنند. در مورد حکمرانی مطلوب، تعاریف مختلفی ارائه شده است. با دقت در آن‌ها می‌توان دریافت که روح کلی حاکم بر همه آن‌ها چندان تفاوتی نمی‌کند، اگرچه به هر حال این تعاریف کم و بیش با یکدیگر اختلافاتی دارند. (عیوضی و دیگران، ۱۳۹۶، ۵۷)

برخی از سازمان‌های جهانی و پژوهش‌های علمی با هدف توسعه اقتصادی به حکمرانی نگرینسته‌اند. برای مثال بانک جهانی (۱۹۹۲)، اتحادیه اروپا (۲۰۰۲)، برنامه جامع کاهش فقر و

استراتژی رشد در ویتنام (۲۰۰۲)، بر جنبه‌های اقتصادی و مدیریتی حکمرانی از قبیل تخصیص کارآمد منابع، رفع فقر، رشد اقتصادی، ایجاد اداره امور دولتی کارا و اثربخش و ریشه‌کنی فساد تأکید کرده‌اند. (جاسبی و نفری، ۱۳۸۸، ۸۷)

۱- از حکمرانی مطلق تا حکمرانی مطلوب

مفهوم حکمرانی ریشه در تاریخ سیاست دارد. در طول تاریخ اندیشمندان مختلفی از ابعاد گوناگونی پیرامون پیدایش و توسعه این مفهوم به بررسی و پژوهش پرداختند. این مفهوم ریشه پیشاسقراطی دارد و اندیشمندان امروز علم سیاست در مغرب و مشرق زمین را به خود مشغول کرده و هر یک گزاره‌ای بر گزاره‌های گذشته افزودند و گاهی با به چالش کشیدن مفهوم رایج از حکمرانی، شکل جدیدی به وجود آوردند یا آنچه رایج بود را تکمیل کردند. به هر حال امروزه مفهوم حکمرانی ادبیات نظری به نسبت مناسبی را در اندیشه‌های علوم سیاسی و مدیریت دولتی دارد.

اندیشه سیاسی به طور سنتی در پی تبیین چرایی ایجاد دولت (نظریات مذهبی، پوزیتیویستی و برداشت‌های مختلف از تئوری قرارداد اجتماعی) بوده است؛ به تعبیر دیگر این سؤال همیشه مطرح بوده که چه کسانی باید حکومت کنند؟ انواع شناخته شده حکومت شامل پادشاهی مطلقه، الیگارش‌ی و دموکراسی، هر یک پاسخی به همین سؤال اساسی هستند. پاسخی که به این پرسش داده می‌شود، در واقع مبنای مشروعیت حکومت را تأمین می‌کند. با توجه به استقرار ارزش‌های مبتنی بر مشروعیت دموکراتیک در قرن بیستم، که البته تا حدود زیادی با تئوری قرارداد اجتماعی نیز در ارتباط است، دکترین حکمرانی مطلوب، در واقع تلاشی برای ارائه پاسخ به این سؤال است که چگونه باید حکومت کرد؟ اصولاً حکمرانی مطلوب ناظر بر اداره صحیح فضای میان فرمانروایان و فرمانبران است. این فضا اصطلاحاً «عرصه عمومی» یا «سپهر عمومی» نامگذاری شده است. (شریفی طرازکوهی، ۱۳۹۵: ۹۱)

عرصه عمومی حد واسط بین عرصه خصوصی و عرصه اقتدار عمومی است. از آنجا که عرصه عمومی در یک جامعه مدرن در برگیرنده فعالیت بسیاری از نهادها است، و با توجه به اینکه حکمرانی مطلوب ناظر بر اداره صحیح عرصه عمومی است، لذا روابط زیادی در چارچوب حکمرانی مطلوب مورد توجه هستند: رابطه‌ی دولت و بازار، رابطه‌ی دولت و شهروندان، رابطه‌ی دولت و بخش خصوصی، رابطه مقامات انتخابی و انتصابی، رابطه توسعه شهری و توسعه روستایی،

تمرکززدائی در تصمیم‌گیری‌ها و رابطه‌ی نهادهای حکومتی محلی با حکومت مرکزی، رابطه دستگاه‌های تقنینی و اجرایی، در شکل‌گیری یک فرآیند حکمرانی مطلوب مؤثر هستند. (اگری^۱، ۲۰۰۰: ۱)

اگر چه در برخی از ادبیات مدیریتی واژه «گود گاورمنت^۲» به معنی دولت خوب تعبیر و تفسیر شده است ولی به هیچ وجه این برداشت صحیح نمی‌باشد. زیرا حکمرانی خوب مساوی دولت خوب نیست و همه نهادهای حکومتی در کشورها در دولت و قوه مجریه متمرکز نشده است. بلکه سایر نهادهایی وجود دارند که خارج از قوه مجریه و دولت در جامعه ایفای نقش می‌کنند. اگر چه وجود دولت خوب شرط الزم حکمرانی خوب است ولی به هیچ وجه شرط کافی نمی‌باشد. حکمران خوب نتیجه تعامل و کارکرد همه قوای یک کشور است. (ابراهیم پور و الیکی، ۱۳۹۶: ۷) در واقع دولتی که لیبرال و دموکراتیک است و خود را با شاخص‌های حکمرانی مطلوب بازتعریف نموده، قدرت مداخله خود را در آنچه که امر عمومی است محدود می‌کند. به عبارت دیگر با محدود کردن اندازه دخالت خود، این فرصت را به مردم در قالب بخش خصوصی می‌دهد تا در فعالیت‌های اقتصادی حضور مؤثر داشته باشند. بنابراین آنچه که در ابتدا به رونق فعالیت بخش خصوصی کمک می‌کند، کاهش اندازه دخالت دولت است.

اسمیت معتقد است حکمرانی تنها شامل حکومت یا دولت نمی‌شود بلکه بخش خصوصی و جامعه مدنی (افراد و گروه‌ها) را نیز در برمی‌گیرد. و به باور پورتر (۲۰۰۲) همه این عوامل اعم از دولت، بخش خصوصی و جامعه مدنی به لحاظ اجتماعی و سیاسی برای تأمین خدمات عمومی با هم در تعاملند و هر یک در تأمین هدف‌ها نقش ویژه‌ای دارند. (ابراهیم پور و زاهدی، ۱۳۹۱: ۶)

بنابراین دکترین حکمرانی مطلوب اقتضاء دارد که عرصه عمومی مبتنی بر مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، پاسخگویی، بهره‌وری و عملکرد مؤثر اداره شود. وجود دسترسی آزاد به اطلاعات و شفافیت در مدیریت عرصه عمومی، به طور ویژه از بروز فساد اداری و اقتصادی جلوگیری می‌کند. بدین ترتیب حکمرانی مطلوب با نسل‌های اول و دوم حقوق بشر ارتباط پیدا می‌کند. از سوی دیگر با در نظر گرفتن این که «توسعه» در گفتمان حقوقی جدید عبارت است از گسترده‌تر شدن انتخاب‌ها برای همه افراد انسانی است مشاهده می‌شود که مبارزه با فساد می‌تواند کمک

1. Agere

2. Good Governance

شایانی به تحقق توسعه ارائه نماید؛ لذا حکمرانی مطلوب با نسل سوم حقوق بشر نیز به طور ویژه در قالب حق توسعه در ارتباط قرار می‌گیرد.

بدین ترتیب شاهد هستیم که دکرترین حکمرانی مطلوب، اصول توسعه انسانی را از طریق ارتباط بین نسل‌های اول و دوم حقوق بشر مورد توجه قرار می‌دهد. دکرترین حکمرانی مطلوب و توجه نهادهای بین‌المللی به آن، مؤید این نکته است که اجرای قواعد حقوق بشر امروزه دیگر به هیچ وجه یک مسأله‌ی داخلی دولت‌ها به شمار نمی‌آید. حیات و کنش‌های سیاسی دولت‌ها در جامعه‌ی بین‌المللی، ارتباط تنگاتنگی با اجرای صحیح قواعد حقوق بشر و رعایت معیارهای حکمرانی دموکراتیک دارد. (ملکی، ۱۳۹۳، ۳۲)

بر این مبناء مطلق‌گرایی در رفتار حاکمیت‌ها با تکیه بر اندیشه‌های حقوق بشری جای خود را به حکمرانی مطلوب داد. حکمرانی که با معیارهایی متفاوت به دنبال تامین منافع مردم و نه حاکمیت گردید. در این فرآیند تعیین مصادیقی که بتواند رفتار حاکمیت‌ها را مبتنی بر تعهدات حقوق بشری و به نفع مردم نماید حائز اهمیت است. این معیارها البته در تعاریف سازمان‌های بین‌المللی ارائه شده است اما نکته مهم اعمال آن‌ها از سوی دولت‌هاست زیرا ممکن است دولت‌ها ادعای حکمرانی مطلوب داشته باشند اما براساس معیارها و ضوابط خود که این امر نیز نوعی مطلق‌گرایی محسوب می‌شود.

۲- حکمرانی مطلوب بر منابع نفت و گاز

رویکرد حاکمیت‌ها بر منابع طبیعی با تاثیر از تئوری ژان بدن، حق مطلق بر این منابع بوده است. این امر بیانگر آن است که حاکمیت این حق را دارد که منابع طبیعی همچون نفت و گاز را به صلاحدید خود اداره نماید و از آن بهره‌برداری کند. به تدریج و با نهادینه شده دکرترین‌های حقوق بشری و تعهدات دولت‌ها ذیل اسناد حقوق بشری همچون اعلامیه حق توسعه این نگرش تعدیل یافت و دولت‌ها و ادار شدند تا در اعمال حکمرانی بر منابع نفت و گاز این تعهدات را مدنظر قرار دهند. بر این اساس شاهد تغییر در مفهوم منافع ملی هستیم.

شاخص‌های حکمرانی مطلوب در دو شکل توسط دو نهاد مختلف ارائه شده است. شاخصه‌های حکمرانی مطلوب توسط بانک جهانی (در قالب شش شاخص) و توسط برنامه پیشرفت و توسعه ملل متحد یا برنامه عمران ملل متحد (در قالب هشت شاخص) بیان گردیده که البته قصد ورود به ماهیت آن‌ها را نداریم، زیرا پژوهش‌های مختلفی در این زمینه صورت یافته بلکه قصد ما بررسی

تأثیر بکارگیری این شاخص‌ها در اعمال حکمرانی مطلوب بر منابع نفت و گاز است به عبارت دیگر این شاخص‌ها می‌تواند موجب تحول در چه زمینه‌هایی از اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز گردد. شش شاخص ارائه شده توسط بانک جهانی شامل: حق اظهارنظر و پاسخگویی، ثبات سیاسی و مقابله با خشونت، اثر بخشی دولت، کیفیت مقررات، قانون‌مداری و کنترل فساد. (گزارش بانک جهانی^۱، ۲۰۱۰: ۲۳)

حکمرانی مطلوب در واقع ابزار اصلی و اساسی توسعه بوده و نقش اساسی آن مربوط است به اهمیت ذاتی آزادی در غنا بخشیدن به زندگی بشر. در حقیقت فرآیند توسعه از مفهوم سنتی آن - رشد درآمد ناخالص داخلی - خارج شده و فرآیند توسعه بر مبنای افزایش آزادی‌های بشر سنجیده می‌شود. بنابراین توسعه به معنای افزایش آزادی و این خود بخش جدایی‌ناپذیر از غنای فرآیند توسعه است. (سن، ۱۳۹۶: ۱۵۰-۱۴۸)

اجرای حقوق بشر تنها با همکاری و مشارکت در بعد ملی و بین‌المللی و همچنین تدوین سیاست‌هایی در این خصوص محقق نمی‌گردد بلکه لازم است تا دولت‌ها خود را باز تعریف کنند. بدین معنا که باید در نقش و مسئولیت‌های دولت تحول ایجاد شود تا بتواند پاسخگوی شرایط، نیازها و خواسته‌های امروز جامعه باشد. نگاه دولت محور گذشته که حاکمیت را کانون منافع می‌دانست بدون شک راضی نخواهد شد تا از منافع خود به نفع منافع مردم گذشت نماید. این شکل از حاکمیت با ایجاد محدودیت و برنامه‌ریزی برای همه ابعاد زندگی مردم سعی در کنترل و کانالیزه کردن شرایط جامعه دارد.

بر این اساس حق توسعه یک مفهوم حقوق بشری نسبتاً جدید است. محتوا، ماهیت و وضعیت آن هنوز محل مباحثه بوده و در خصوص آن اتفاق نظر وجود ندارد. اما می‌توان موارد زیر را بعنوان عناصر اصلی تشکیل‌دهنده حق بر توسعه بیان نمود: الف- انسان در مرکز توسعه قرار دارد ب- روند توسعه باید به همه حقوق بشر، از جمله حقوق مشارکت، احترام بگذارد، ج- توسعه باید عدالت اجتماعی را ارتقا بخشد. د- دولت‌ها مسئولیت اصلی تحقق حق توسعه را از طریق تدوین سیاست‌های مناسب ملی و همکاری‌های بین‌المللی بر عهده دارند. (لوره^۲، ۲۰۰۲: ۵) نقطه شروع درک حق توسعه، این است که این حق، یک حق انسانی و جهان‌شمول است که به موازات همه حقوق دیگر بشر می‌باشد. واژه‌پردازی سند، نشان می‌دهد که حق توسعه هم حق فردی است و هم

حق جمعی. به عبارت دیگر رویکرد اعلامیه به توسعه یک رویکرد مردم محور است که در ماده (۲) اعلامیه به صراحت به آن اشاره شده است، بدین معنا که این امر در مورد همه مردم، در همه کشورها، بدون تبعیض اعمال می‌گردد.

بی‌تردید تحقق اهداف حق توسعه باید با لحاظ مولفه‌هایی صورت گیرد که مطابق با استانداردهای حقوق بشری باشد. (آندریاسن^۱، ۲۰۱۰: ۳۲۰) بر این مبناء اعلامیه بر مشارکت شهروندان در فرآیند توسعه اشاره می‌کند و آن هم به مشارکتی از جنس آزاد، هدفمند و فعال که در نهایت منجر به بهبود رفاه مستمر آنان شود.

حکمرانی منابع طبیعی فرآیندی است که تعیین و تعریف می‌کند چه رفتاری در مورد استفاده از منابع طبیعی در یک حوزه مشخص، قابل قبول و چه رفتارهایی نامقبول است که البته تضمین این کار به وسیله خط‌مشی‌ها، قوانین و مقررات صورت می‌گیرد. حکمرانی منابع طبیعی به مدیریت منابع طبیعی و همچنین ساختارها و فرآیندهایی که محیط اجتماعی و نهادی را برای اجرای مدیریت منابع طبیعی آماده می‌کند، اشاره دارد. (بودین^۲ و دیگران، ۲۰۰۹: ۳۷۰) شفافیت، پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری، حاکمیت قانون و مبارزه با فساد مولفه‌هایی است که استقرار آن‌ها می‌تواند منجر به برون رفت از معضلات ناشی از پدیده نفرین منابع طبیعی شود. حکمرانی موضوعی است که سعی می‌کند تمام این مولفه‌ها را گرد هم آورد و در اداره امور مختلف بکار گیرد. همانگونه که بیان شد مهمترین مصداق منابع طبیعی در ایران که جایگاه ویژه‌ای در مسائل اقتصادی-سیاسی کشور ایفاء می‌کند، منابع نفت و گاز است. پیگیری‌ها و سیاست‌گذاری‌های فراوان به منظور کاهش وابستگی بودجه کشور به درآمدهای نفتی و استفاده بهینه از این منبع خدادادی ارزشمند، نشان از اهمیت خاص آن دارد. (حسینی و نوروزی، ۱۳۹۵: ۱۱) از جمله مواردی که در حکمرانی مطلوب بر منابع نفت و گاز حائز اهمیت است مقابله با فساد می‌باشد که ذیلاً مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳- پیشگیری از فساد اقتصادی

حکمرانی مطلوب بر منابع نفت و گاز می‌تواند منجر به پیشگیری از فساد اقتصادی گردد. یکی از شاخص‌های حکمرانی مطلوب، موضوع مبارزه با فساد است. با توجه به طبیعت منابع نفت و گاز

1. Andereassen
2. Bodin

که دارای ابعاد اقتصادی می‌باشد، اعمال این شاخص‌ها می‌تواند در مقابله با فساد اقتصادی کارا باشد.

۱-۳- ماهیت فساد اقتصادی

فساد از ریشه فساد و به معنای جلوگیری از انجام اعمال درست و سالم است و در زبان انگلیسی «کراپشن»^۱ است که به معنای شکستن و نقض کردن است و چیزی که شکسته یا نقض می‌شود، می‌تواند قوانین و مقررات یا قواعد اداری باشد. به این معنا، فساد هر پدیده‌ای است که مجموعه‌ای را از اهداف و کارکردهای خود بازدارد. (دیپاتز، ۲۰۰۸: ۱۹)

فساد مالی نقض قوانین موجود برای تأمین منافع و سود شخصی است. از فساد غالباً به عنوان یک بیماری شدید نامبرده می‌شود. بیماری نظیر سرطان و یا ایدز که به طور بی‌رحمانه از یک سازمان به سازمان دیگر و از یک نهاد به نهاد دیگر سرایت می‌کند، به طوری که تمام نهادهای موجود را تحلیل می‌برد تا منجر به فروپاشی سیستم سیاسی حاکم شود. رواج فساد مالی به درستی به عنوان یکی از مهمترین موانع در راه پیشرفت‌های موفقیت‌آمیز اقتصادی، به عنوان مثال در کشورهای آسیایی و آفریقایی، بر شمرده شده است. سطح بالای فساد مالی می‌تواند موجب ناکارآمدی سیاست‌های دولتی شود. تحقیقات موجود نشان می‌دهد که فساد موجب کاهش سرمایه‌گذاری و در نتیجه کاهش رشد اقتصادی خواهد شد. فساد مالی می‌تواند فعالیت‌های سرمایه‌گذاری و اقتصادی را از شکل مولد آن به سوی رانت‌ها و فعالیت‌های زیرزمینی سوق دهد و همچنین موجب به وجود آمدن سازمان‌های وحشتناکی مانند مافیا شود. فساد گسترده و فراگیر یکی از نشانه‌های ضعف حاکمیت است و عملکرد ضعیف حاکمیت می‌تواند روند رشد و توسعه اقتصادی را رو به تحلیل برد. (محنت فر، ۱۳۸۷: ۴)

فساد ممکن است صورت‌های مختلفی داشته باشد، از جمله رشوه، کلاهبرداری، اختلاس و بازپرداخت می‌باشد. در سال‌های اخیر در کشورها به آثار اقتصادی فساد بیشترین توجه معطوف شده است. در این ارتباط عده‌ای در مطالعات مختلف نشان داده‌اند که عوامل اصلی که فساد را در جامعه افزایش می‌دهند عبارتند از: بوروکراسی، سطح دستمزدهای بخش دولتی، نقش قوانین به ویژه قوانین ضد فساد، در دسترس بودن منابع طبیعی، درجه رقابت، تجارت آزاد و همچنین سیاست صنعتی کشورها در مقابل عده‌ای دیگر توجه خود را به آثار و عواقب فساد متمرکز

کرده‌اند؛ به عبارت دیگر در گزارشات خود نشان داده‌اند فساد بر روی رشد اقتصادی، سرمایه‌گذاری دولتی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، نابرابری در آمد و فقر مؤثر است. همچنین این گروه نشان داده‌اند که فساد بر کارایی اقتصاد، عدالت و رفاه اثر داشته است. براساس اعتقاد برخی از اقتصاددانان بستر مناسب فساد در اکثر کشورها تجارت و سیاست می‌باشد. این عده فساد با درجه بالا را با یک اثر منفی مانند گریس در چرخ‌های اقتصادی تعریف کرده‌اند. (رحیمیان، ۱۳۹۳: ۱۰۶)

با توجه به اینکه فساد اقتصادی شامل جرائم مختلف و متنوعی می‌باشد، بهترین شیوه برای مقابله با جرائم پیشگیری از ارتکاب آن‌ها می‌باشد. پیشگیری از جرائم اقتصادی در خصوص حاکمیت بر منابع نفت و گاز در فروض مختلفی قابل تصور می‌باشد. اما پیش از پرداختن به شیوه‌های پیشگیری، لازم است تا پیرامون مفهوم پیشگیری مطالبی ارائه نماییم تا به تبیین بهتر موضوع کمک نماید.

۲-۳- پیشگیری کیفی از فساد اقتصادی

واژه پیشگیری در مفهوم متداول آن در معانی پیش دستی کردن، پیشی گرفتن و به جلو چیزی شتافتن و همچنین آگاه کردن، خبر چیزی را دادن و هشدار دادن است. اما در جامعه‌شناسی پیشگیرانه، پیشگیری در معنی اول آن مورد استفاده واقع می‌شود، یعنی با کاربرد فنون مختلف به منظور جلوگیری از وقوع بزهکاری، به جلوی جرم رفتن و پیشی گرفتن از بزهکاری است. (محمد نسل، ۱۳۸۷: ۳۴)

پیشگیری کیفی عبارت مجموعه تدابیر و اقداماتی است که هدف از اعمال آن کاهش جرم بزه، ترس و ارعاب در مجرمان برای عدم تکرار جرم‌های بعدی، جلوگیری از مجرم شدن مجرمان بالقوه تادیب افراد جامعه علی‌الخصوص مجرمان با هدف افزایش نظم و امنیت عمومی و فردی کاهش انگیزه‌ها و فرصت‌های مجرمانه در افراد جامعه، دفاع از قربانیان جرم در چارچوب قانون می‌باشد. (بیاتی و دیگران، ۱۳۸۷: ۳۰)

در خصوص جرائم با ماهیت اقتصادی و مالی باید گفت که در بین جرایم مختلف یکی از چالش‌های جوامع در جهان کنونی به ویژه در کشورهای در حال توسعه است. توسعه فناوری‌های نوین از قبیل فناوری اطلاعات شرایط و گستره جرائم اقتصادی را تحت تاثیر قرار داده است. بروز و ظهور جرائم و مفاسد اقتصادی در جوامع، از مظاهر بدیهی نقش کارکنان دولت است و

دست‌اند کاران حکومتی در این زمینه است و این موضوع به ویژه در کشورهای که دارای اقتصاد رانتی هستند، دارای ابعاد و مظاهر آشکارتری است. (مصطفی پور، ۱۳۹۵: ۵۴)

در این راستا قوانین متعددی به جرم‌انگاری موارد مختلف فساد اقتصادی پرداخته‌اند که شامل قانون ممنوعیت دولت از مذاکره و عقد قرارداد راجع به امتیاز نفت با خارجی‌ها مصوب^۱ ۱۳۲۳، قانون مجازات تبانی در معاملات دولتی مصوب ۱۳۴۸، قانون مجازات اخلاص‌گران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ با اصلاحات بعدی، قانون ممنوعیت اخذ پورسانت در معاملات خارجی مصوب ۱۳۷۲، قانون مبارزه با پول‌شویی مصوب ۱۳۸۶ با اصلاحات بعدی، قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری و همچنین بر طبق بند «ه» ماده ۲۳ قانون دیوان محاسبات، دیوان به هرگونه سوءاستفاده و تخلف و تسامح در حفظ اموال و اسناد و وجوه دولتی و یا هر خرج یا تصمیم نادرستی که باعث اتلاف و یا تضییع بیت المال شود، رسیدگی می‌نماید.

۳-۳- پیشگیری اجتماعی از فساد اقتصادی

پیشرفت و رشد فردی، تحولات و تغییرات اجتماعی را به همراه دارد و این پیشرفت در فرآیند امروری شدن (مدرنیزاسیون) پیشتاز نوسازی جامعه و تغییرات اجتماعی است. در واقع تحولات و تغییرات اجتماعی به عنوان یکی از موضوعات اساسی و تأمل برانگیز عصر جدید مطرح و شناخت صحیح از منابع تغییرات برای رسیدن به عوامل تأثیرگذار بر پیدایش و توسعه آن دارای اهمیت است. (کچوئیان، ۱۳۸۵: ۱۰۱)

ایده شکل‌گیری پیشگیری اجتماعی نیز محصول همین نگرش است که پیشگیری از ارتکاب جرم را در تغییر نگرش، فرهنگ و باورهای یک جامعه می‌داند. این نگرش امروزه در کنار شیوه‌های پیشگیری کیفی توانسته جایگاه خود را در پیدا نماید.

پیشگیری اجتماعی را می‌توان نسل حقوق بشری پیشگیری از جرم دانست که در بستر نظریه‌های انتقادی جرم‌شناسی متولد شده است. (ابراهیمی، ۱۳۹۰: ۱۵۰) این نوع پیشگیری موضوع اصلی مطالعات علوم جنایی است که جایگاه ویژه‌ای در میان انواع راهبردهای پیشگیرانه حوزه مطالعات

۱. مقرر داشته که هیچ نخست وزیر، وزیر و اشخاصی که کفالت از مقام آن‌ها و یا معاونت می‌کنند، نمی‌توانند راجع به امتیاز نفت با هیچ یک از نمایندگی رسمی و غیررسمی دول مجاور و غیرمجاور و یا نمایندگان شرکت‌های نفت و هرکس غیر از این‌ها مذاکراتی که صورت رسمی و اثر قانونی دارد بکند و یا این که قراردادی امضاء نمایند. در ماده ۲ قانون مذکور مذاکرات مذکور منوط به استحضار و اطلاع مجلس شورای ملی گردیده‌اند. و در ماده ۳ حبس از ۲ تا ۸ سال و انفصال دائم از خدمت دولتی به عنوان مجازات متخلف مقرر گردیده است.

جرم‌شناختی پیدا کرده و تمایل و احساس نیاز به فهم و درک عوامل اجتماعی پیدایش پدیده مجرمانه، توجه سیاست جنایی را به آن معطوف ساخته است. (نجفی توانا و شاطری پور، ۱۳۹۱: ۵۹)

۱-۳-۳- اقدامات آموزش محور

آموزش و آگاهی بخشی همواره در پیشگیری از جرم خصوصاً در پیشگیری از فساد اقتصادی موثر است. بخشی از مشکلات در این خصوص ممکن است مربوط به شرکت ملی نفت و کارکنان ذربط آن می‌باشد که لازم است اقدامات لازم در زمینه آموزش و آگاه‌سازی صورت پذیرد. آشنا نمودن کارکنان به قوانین، مقررات، ضوابط اداری و تبعات ناشی از ارتکاب جرم یا تخلف و همچنین مصادیق فساد اقتصادی مرتبط با اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز، نقش مهمی در کاهش جرایم و مفساد اقتصادی و اداری دارد. به کرات مشاهده شده که پس از دستگیری متهمین و مجرمین، جهل به قوانین و مقررات عامل اساسی در وارد شدن آن‌ها به اینگونه اعمال بوده است. (قائمی، ۱۳۸۵: ۵)

نظریه رفتارگرایی، انسان را با ماشین برابر می‌داند. در این نظریه گفته می‌شود که اگر شما ورودی (محرک) را همان طور که به ماشین وارد می‌آورید، به انسان وارد آورید و پردازش آن را کنترل کنید (شرطی عامل)، به یک جواب از پیش تعیین شده (پاسخ) خواهید رسید. (ترویانوویچ و دیگران، ۱۳۸۳: ۴)

این امر در رفتار بازیگران حاضر در حوزه نفت و گاز شکل علمی داده و کمک می‌نماید تا در اعمال حاکمیت بر این منابع کنترل و مدیریت بهتر صورت گیرد. این امر خصوصاً در مورد اقدامات کارکنان شرکت ملی نفت و گاز نیز حائز اهمیت زیرا در واگذاری پروژه‌ها به پیمانکاران اصول و استانداردهای مشخصی مد نظر می‌گیرد که منافع ملی تامین گردد.

۲-۳-۳- استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی

مشارکت از نظر لغوی به معنی شرکت کردن است. مشارکت نوعی رفتار با مردم است که آنان را قادر می‌سازد تا بر حوادث موثر بر زندگی‌شان تأثیر قاطع بگذارد و دارای اهمیت و ارزش تلقی شوند. (جهان‌دیده و عباسی، ۱۳۹۱: ۱۴۹) امروزه، ارتباط مردم با حکومت و دستگاه‌های دولتی و رشد مشارکت‌های هر چه بیشتر آنان از طریق نهادها و سازمان‌هایی صورت می‌گیرد که به

سازمان‌های مردم‌نهاد معروف شده‌اند. ویژگی‌هایی نظیر نداشتن وابستگی به ساختار دیوان‌سالارانه و منابع عمومی دولت، داوطلبانه و دموکراتیک بودن، آن‌ها را از سازمان‌های دولتی متمایز می‌کند (شاه‌بهرامی و همکاران، ۱۳۸۹: ۵۰۶)

مشارکت‌های مردمی می‌تواند شامل مشارکت اقتصادی و مشارکت فرهنگی می‌باشد. مشارکت اقتصادی بر تأثیرگذاری بر شیوه و پویای تولید، روابط حاکم بر این پویای و وسایل مادی تولید برای رفع نیازهای مادی و افزایش تولید متمرکز است که در قالب مداخله و درگیر شدن افراد در نظام تصمیم‌گیری مربوط به تخصیص منابع اقتصادی و مشارکت در سیاست توسعه اقتصادی نمود پیدا می‌کند. (غفاری، ۱۳۸۰: ۱۴۷)

مشارکت مردم در مراحل مختلف استخراج، تولید و حتی فروش نفت و گاز می‌تواند در کاهش جرائم مرتبط با فساد اقتصادی موثر باشد. در واقع پیشگیری از جرم فساد اقتصادی یک زنجیره به هم مرتبط است. در کنار آموزش و آگاهی بخشی، امکان مشارکت مردم می‌تواند به پیشگیری از جرم خصوصاً در بعد اقتصادی کمک نماید. مشارکت‌های مردمی در فرآیندهای مختلف فعالیت‌های مرتبط با نفت و گاز با هدف منافع مالی صورت می‌گیرد و ارتکاب به جرائم اقتصادی فرصت پیشرفت در این حوزه را خواهد گرفت. به علاوه نظارت مستمر در عملکرد شرکت‌های فعال در این حوزه می‌تواند مانعی بزرگ در ارتکاب جرائم اقتصادی باشد.

۴-۳- پیشگیری وضعی از فساد اقتصادی

در بین شیوه‌های مختلف پیشگیری از جرم، پیشگیری وضعی در کنار شیوه‌های پیشگیری اجتماعی، از اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی مطرح، نظریه‌پردازی شد و به اجرا درآمد. اقدام‌های پیشگیرانه وضعی ناظر به اوضاع، احوال و شرایطی است که مجرم را در آستانه ارتکاب جرم قرار می‌دهند. این اوضاع و احوال که در جرم‌شناسی، وضعیت ماقبل بزهکاری یا وضعیت‌های پیش‌جنایی نام دارند، فرآیند گذار از اندیشه به عمل مجرمانه را تحریک یا تسهیل می‌نمایند. (خانعلی‌پور، ۱۳۹۰: ۷۴)

بسیاری از جرم‌شناسان، پیشگیری وضعی را مجموعه اقداماتی می‌دانند که با محوریت اشکال خاصی از جرم و با اتخاذ تدابیری از قبیل مدیریت، طراحی یا مداخله فوری در محیط به صورت هدفمند و دائمی اجرا می‌شوند، به گونه‌ای که تا حد ممکن موقعیت‌ها و فرصت‌های جرم را کاهش داده و خطرات آن را که توسط طیف وسیعی از بزهکاران، ملموس و عینی است، افزایش

می‌دهد. (Clark, 1995: 88) به تعبیر این جرم‌شناسان، پیشگیری وضعیاز جرم به دنبال کاهش فرصت‌ها برای گروه‌های خاصی از جرائم همراه با افزایش خطرات و مشکلات ارتکاب چنین جرائمی و کاهش سود ناشی از آن است. (Clark, 1995: 91)

۱-۴-۳- محدودیت در تنظیم قراردادهای نفتی

قراردادهای نفتی که در قالب قراردادهای سرمایه‌گذاری خارجی تنظیم می‌شود ممکن است امتیازاتی را به سرمایه‌گذار اعطاء نماید که منافع ملی پیرامون منابع نفت و گاز را نادیده بگیرد. این شکل از قراردادها می‌تواند به پیکره اقتصاد کشور لطمه وارد آورد و حتی مصادیق فساد اقتصادی مانند رانت، نابرابری، انتقال غیرقانونی منابع دولتی و... نیز در تنظیم آن‌ها قابل مشاهده است. لذا لازم است تا محدودیت‌هایی در تنظیم قراردادهای نفت و گاز در نظر گرفته شود.

سیستم حقوقی حاکم بر قراردادهای امتیازی و طرفین امضاءکننده، نحوه قضاوت و تفسیر مفاد امتیازنامه‌ها در کشورهای مختلف، متفاوت است؛ چرا که گاه ممکن است عوامل حقوقی یک امتیاز نفتی مربوط به حقوق خصوصی و گاه مربوط به حقوق عمومی باشد. (منصوری نراقی، ۱۳۴۹: ۱۲۹) در نسل اول قراردادهای امتیازی که نمونه بارز آن امتیازنامه داری است اشخاص یا شرکت‌ها مجوز پیدا می‌کردند که در مقابل پرداخت «بهره مالکانه» به صورت انحصاری در قلمرو وسیعی به انجام عملیات مرتبط از قبیل صادرات، فروش نفت و امثال آن اقدام کنند. در این روش صاحب امتیاز حق داشت به صورت انحصاری بر منابع نفتی، عملیات نفتی و نفت و گاز استخراج شده و سایر فرآورده‌های نفتی اعمال مالکیت و مدیریت نماید. (شیروی، ۱۳۹۳، ۳۵۸)

در این قراردادها محدوده جغرافیایی بسیار وسیع بالغ بر یک میلیون کیلومتر مربع به دارنده امتیاز اعطاء می‌گردد و شرکت دارنده امتیاز، عالوه بر اینکه نسبت به پروژه کنترل کامل داشت، در خصوص سطح عملیات، نرخ و میزان تولید، تعیین و تامین پرسنل و حتی تعیین قیمت نفت و گاز نیز نظارت کامل داشت. (علم، ۱۳۷۷: ۵۶) در قراردادهای مدرن امتیازی، اندازه و حدود منطقه عملیاتی شرکت خارجی، در قیاس با نوع اولیه این قراردادها محدودتر شد. در این نسل منافع صاحب امتیاز نفتی و کشور صاحب نفت تعدیل گردید و نوع فعالیت‌های مجاز در این امتیازنامه‌ها نیز به فعالیت‌های بالادستی محدود شد و فعالیت‌های پایین دستی و فروش و توزیع نفت در داخل کشور از حیطه امتیازنامه خارج گردید. مدت قرارداد نیز به یک دوره معقول ۲۵ تا ۳۰ ساله کاهش پیدا کرد. (شیروی، منبع پیشین: ۳۶۰) و تفاوت دیگر در به کارگیری اتباع و نیروی کار محلی

کشور میزبان توس شرکت خارجی است و این امر در نتیجه سیاست کشورهای میزبان در جهت افزایش نقش و دخالت خودشان در روند اکتشاف و بهره‌برداری از منابع نفتی و صرف نظر از انتقال تکنولوژی احتمالی به کشور میزبان می‌باشد. (کاتوزیان، ۱۳۹۴: ۲۹)

همچنین به جای آنکه شرکت ملی نفت با شرکت‌های مشترک عملیاتی، متشکل از شرکت‌های نفتی خارجی و شرکای ایرانی او (از بخش خصوصی) وارد قرارداد شود، مستقیماً با شرکت‌های خارجی، قرارداد نفتی را منعقد نماید. بدیهی است که برای حضور این شرکت‌های نفتی ایرانی در فرآیند عملیات نفتی، می‌توان برنامه جداگانه‌ای تدوین نمود. (محمدی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۳۲)

۲-۴-۳- نظارت و کنترل رسمی

سیاست‌های کلی نظام چارچوب کلی برای جریان قانونگذاری، اجرایی و نظارتی نظام به محسوب می‌شوند. دغدغه اصلی نظام در سال‌های اخیر، میزان و چگونگی تحقق سیاست‌های کلی و نظارت بر تحقق آن‌ها بوده است. در الگوهای فرآیندی نظارت و کنترل تحقق سیاست‌ها که مراحل قبل از اجرا (تدوین)، حین اجرا و پس از اجرا را شامل می‌شود، نظارت و کنترل پیشینی به اندازه نظارت و ارزیابی پسینی دارای اهمیت است. (باقری، ۱۴۰۰: ۲۵۱)

نهادهای نظارتی عموماً نقش مهمی در کنترل و مدیریت فعالیت‌ها چه در سازمان‌های دولتی و چه در فعالیت‌های خصوص دارند. این امر موجب می‌گردد که دارای یک سلامت اداری باشیم که این امر در فعالیت‌های شرکت نفت حائز اهمیت است.

نتیجه‌گیری

رویکرد حقوق بشری به توسعه مفهومی است که در چند دهه اخیر به مرور در اعلامیه‌ها و اسناد بین‌المللی گوناگون توسعه پیدا کرده و باعث تحول در شکل حکمرانی گردیده است. در واقع دولتی که لیبرال و دموکراتیک است و خود را با شاخص‌های حکمرانی مطلوب بازتعریف نموده، قدرت مداخله خود را در آنچه که امر عمومی است محدود می‌کند. به عبارت دیگر با محدود کردن اندازه دخالت خود، این فرصت را به مردم در قالب بخش خصوصی می‌دهد تا در فعالیت‌های اقتصادی حضور موثر داشته باشند. بنابراین آنچه که در ابتدا به رونق فعالیت بخش خصوصی کمک می‌کند، کاهش اندازه دخالت دولت است. بنابراین دکترین حکمرانی مطلوب اقتضاء دارد که عرصه عمومی مبتنی بر مشارکت، حاکمیت قانون، شفافیت، پاسخگویی، بهره‌وری

و عملکرد مؤثر اداره شود. وجود دسترسی آزاد به اطلاعات و شفافیت در مدیریت عرصه عمومی، به طور ویژه از بروز فساد جلوگیری می‌کند که البته فساد می‌تواند در اشکال مختلفی از جمله فساد اقتصادی ظاهر گردد. بدین ترتیب شاهد هستیم که دکتربین حکمرانی مطلوب، اصول توسعه انسانی را از طریق ارتباط بین نسل‌های اول و دوم حقوق بشر مورد توجه قرار می‌دهد. رویکرد حاکمیت‌ها بر منابع طبیعی با تاثیر از تئوری ژان بدن، حق مطلق بر این منابع بوده است. این امر بیانگر آن است که حاکمیت این حق را دارد که منابع طبیعی همچون نفت و گاز را به صلاح‌دید خود اداره نماید و از آن بهره‌برداری کند. حکمرانی منابع طبیعی فرآیندی است که تعیین و تعریف می‌کند چه رفتاری در مورد استفاده از منابع طبیعی در یک حوزه مشخص، قابل قبول و چه رفتارهایی نامقبول است. شفافیت، پاسخگویی، مسئولیت‌پذیری، حاکمیت قانون و مبارزه با فساد مولفه‌هایی است که استقرار آن‌ها می‌تواند منجر به برون رفت از معضلات ناشی از پدیده نفرین منابع طبیعی شود. حکمرانی موضوعی است که سعی می‌کند تمام این مولفه‌ها را گرد هم آورد و در اداره امور مختلف بکار گیرد. با توجه به اینکه فساد اقتصادی شامل جرائم مختلف و متنوعی می‌باشد، بهترین شیوه برای مقابله با جرائم پیشگیری از ارتکاب آن‌ها می‌باشد. پیشگیری از جرائم اقتصادی در خصوص حاکمیت بر منابع نفت و گاز در شکل پیشگیری کیفی و غیر کیفی قابل تصور می‌باشد. در بعد پیشگیری کیفی قوانین متعددی به جرم‌انگاری موارد مختلف فساد اقتصادی پرداخته‌اند که شامل قانون ممنوعیت دولت از مذاکره و عقد قرارداد راجع به امتیاز نفت با خارجی‌ها مصوب ۱۳۲۳، قانون مجازات تبانی در معاملات دولتی مصوب ۱۳۴۸، قانون مجازات اختلالگران در نظام اقتصادی کشور مصوب ۱۳۶۹ با اصلاحات بعدی، قانون ممنوعیت اخذ پورسانت در معاملات خارجی مصوب ۱۳۷۲، قانون مبارزه با پول شویی مصوب ۱۳۸۶ با اصلاحات بعدی، قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشاء، اختلاس و کلاهبرداری و همچنین بر طبق بند «ه» ماده ۲۳ قانون دیوان محاسبات، دیوان به هرگونه سوءاستفاده و تخلف و تسامح در حفظ اموال و اسناد و وجوه دولتی و یا هر خرج یا تصمیم نادرستی که باعث اتلاف و یا تضییع بیت‌المال شود، رسیدگی می‌نماید. پیشگیری غیر کیفی نیز شامل پیشگیری اجتماعی و وضعی است که در پیشگیری اجتماعی اقدامات آموزش محور و استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی و در پیشگیری وضعی محدودیت در تنظیم قراردادهای نفتی و نظارت و کنترل رسمی می‌تواند در پیشگیری از فساد اقتصادی در حوزه نفت و گاز مؤثر باشد.

پیشنهادها

ایجاد شرایط مشارکت‌های مردمی در فعالیت‌های مرتبط با نفت و گاز

۱- بکارگیری شیوه‌های نوین قرارداد نویسی در حوزه نفت و گاز

۲- کاهش دخالت دولت در اعمال حاکمیت بر منابع نفت و گاز در برنامه پنج ساله هفتم توسعه

منابع

- ملکی اصل، پگاه (۱۳۹۳) تحول در تعهدات دولت‌ها ناشی از میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در پرتو امنیت انسانی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس
- شریفی طراز کوهی، حسین (۱۳۹۵) حقوق بشر (ارزش‌ها و واقعیت‌ها)، تهران: میزان
- ابراهیم پور، حبیب؛ الیک، فهیمه (۱۳۹۵) بررسی نقش حکمرانی خوب در کارآمدی دولت‌ها، کنفرانس بین‌المللی نخبگان مدیریت
- حسینی، سید کاظم؛ نوروزی، محمد (۱۳۹۵) ضرورت حکمرانی منابع طبیعی با تاکید بر نفت و گاز در ایران: تبیین نظریات و بررسی تجارب، ماهنامه اکتشاف و تولید نفت و گاز، ۳۳
- رحیمیان، نرگس (۱۳۹۳) بررسی فساد اقتصادی و راه‌های مبارزه با آن، مجله اقتصادی، ۹ و ۱۰
- مصطفی پور، منوچهر (۱۳۹۵) بررسی جرایم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آن‌ها، مجله اقتصادی، ۳ و ۴
- ابراهیمی، شهرام (۱۳۹۰) جرم‌شناسی پیشگیری، محدودیت‌های حقوق بشری پیشگیری از جرم، تهران: نشر میزان
- کچوئیان، حسین (۱۳۸۵) نظریه‌های جهانی شدن و دین، مطالعه انتقادی، تهران: نشر نی
- نجفی توانا، علی؛ شاطری پور اصفهانی، شهید (۱۳۹۱) پیشگیری اجتماعی از جرم: در پرتو تحولات ناشی از جهانی شدن فرهنگ، آموزه‌های حقوق کیفری، ۴
- خانعلی پور واجاره گاه، سکینه (۱۳۹۰) پیشگیری فنی از جرم، چاپ اول، تهران: نشر میزان
- محمدی، سام؛ اصغری آق مشهدی، فخر الدین؛ حاجی حسینی، محمد جواد (۱۳۹۴) بررسی قواعد اختصاصی قراردادهای بالادستی نفت با تاکید بر قرارداد جدید نفتی موسوم به IPC، دو فصلنامه حقوق اداری، ۳ (۹)
- باقری، علی؛ فرزین، میثم؛ امینی، سید جواد (۱۴۰۰) الزامات و ملاحظات نظارتی و کنترلی در مرحله تدوین سیاست‌های کلی نظام، سیاست‌های راهبردی و کلان، ۳۴
- قائمی، محمد حسن (۱۳۸۵) عوامل مؤثر در بروز جرایم و مفاسد اداری و شیوه‌های پیشگیری از آن، دادرسی، ۵۷
- غفاری، غلامرضا (۱۳۸۰) تبیین عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر مشارکت اجتماعی، اقتصادی سازمان یافته روستائیان به عنوان مکانیزمی برای توسعه روستایی ایران، رساله دکتری، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، ۱۴۷

- جهان‌نیده، طویی؛ عباسی، رسول (۱۳۹۱) نقش مشارکت مردمی در پیشرفت کشور و جلب مشارکت آن‌ها، همایش سازمان‌ها و مراکز دولتی و عمومی، دوره اول
- ترویانویچ، رابرت؛ باکوروکس، بانی (۱۳۸۳) پلیس جامعه محور، گروه مترجمان. تهران مرکز مطالعات و تحقیقات کاربردی طرح و برنامه و بودجه ناجا. تهران: فرات
- حبیب زاده، توکل، سیفی، حافظه (۱۳۹۲) تاثیر حکمرانی مطلوب بر اجرایی شدن حق بر توسعه با تاکید بر بعد ملی، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۶۲
- جاسبی، جواد؛ نفری، ندا (۱۳۸۸) طراحی الگوی حکمرانی خوب بر پایه نظریه سیستم‌های باز، فصلنامه علوم مدیریت ایران، ۴ (۱۶)
- قاضی، سید ابوالفضل (۱۳۸۴) بایسته‌های حقوق اساسی، تهران: نشر میزان
- Gardiner. Rosalie (2002), Governance and Sustainable Development: .out Comes from Johannesburg, available at: <http://WWW.giobesa.org>
- Kaufma, D. Kraay, D.A, Zadio, .L(1999) Government Matters, World Bank Policy Research Working.
- Agere, S. (2000) Promoting Good Governance: Principles, Practices and Perspectives, London: Commonwealth Secretariat
- Andreassen, Bard A(2010) The Right to Development and Legal Empowerment of the Poor, The Bangladesh Development Studies, Vol. 33.
- Ochelle, O. G. (2012), Factors influencing sustainability of community water Projects in Kenya: A case of water projects in Mulala division, Makueni County, Unpublished research project report submitted in partial fulfillment of e requirements for the award of the degree of Master of Arts in project planning and management of the University of Nairobi, available at: <http://WWW.Sustainability/mbarg/final-building local capacity.doc>
- Chibambo, M. L. (2003). Records management: the key to good governance and sustainable development, In XVII BIENNIAL Eastern and Southern Africa Regional of Branch of the International Council on Archives (ESARBICA) General Conference on Archives, Society and Good Governance, Mozambique, Maputo, 26
- Bodin, O. Crona, B. (2009) The role of social networks in natural resource governance: what relation patterns make a difference? Global Environmental Change, 19 (3)

- Clarke, R. V., (1995) Situational Crime Prevention. in Michael Tonry and David P. Farrington {eds}, Building a Safer Society: Strategic Approaches to Crime Prevention. Crime and Justice. Vol. 19. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Elliott, Jennifer(2013) An Introduction to Sustainable Development, New York: Routledge.